

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SON DÖNEMLERİNDE MÜHTEĞİ ÇOCUK MANZARALARI*

The Views of Converted Children in the Last Period of Ottoman Empire

Dr. Halide ASLAN

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Diyanet İşleri Başkanlığı

e-posta: halideaslan@yahoo.com

Özet: Diğer dinlerden ayrılarak İslam dinini seçmek olarak tanımlayabileceğimiz ihtidâ olgusunun pek çok yönü vardır. Dönem dönem resmi veya gayri resmi platformda sebepleri, sonuçları ve sürecinde meydana gelen değişiklikler tartışılmış, tarihi arkaplan göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi gerektiği kanaatine varılmıştır. Nazik bir dönem olan, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleri olarak niteleyebileceğimiz Tanzimat döneminde de ihtidânın resmi prosedürü belirlenmiş olmakla birlikte, pratikte yetişkin erkeklerde, kadınlarda ve çocuklarda farklılaştığı tespit edilmiştir. Bu çalışmada arşiv belgeleri ışığında ihtidâ çocuk açısından aktarılmaya çalışılırken, dönemin nezaketi ve hukuki çerçevenin yanı sıra psiko-sosyal yönler de göz önünde bulundurulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat Dönemi, ihtidâ, çocuk ihtidâsı, mühtedî çocuk, mühtedî hidâne

Abstract: The conversion can be described as a separation from other religions and choosing Islam has many views. The reasons of conversion and its consequences and changings during conversions have been discussed on the course of time within formal or informal places. At the end of this discussions it has been considered that the conversion can be understood with taking it into its historical background. As a sensitive period and being the last era of Ottoman Empire the Period of Revolution even though the formal procedure of conversion has been defined on the practice side conversion has been differentiated between adults (man/woman) and children. In this

* Bu makale 2008 yılında Prof. Dr. Nesimi YAZICI danışmanlığında hazırlanarak Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunulmuş olan, "Tanzimat Döneminde İhtidâ (1839-1876)" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

work, we will study conversion in the terms children in the light of archive documents, We will considr the sensitivity and judical character of this era and Period of Revolution aspects.

Key Words: Period of Revolution, conversion, conversion of child, converted child, converted of child care

Giriş

Genelde din değiştirme, özelde ihtidâ¹ hiç şüphesiz, basit bir olay değildir. İslâm'a girişte Kelime-i Şehâdet'in söylenmesi şartı gibi sadece birkaç kelimenin tekrarı veya Hıristiyanlığa girişte vaftiz olma şartı, İslâm'da erkekler için sünnet olma ve diğer bazı dinî ritüellerin yerine getirilmesinden veya buna benzer şekil şartlarını yapmaktan ibaret şekli bir olay olmadığı muhakkaktır. Teoride ve pratikte çeşitli yönleri vardır. Ekonomik, sosyal, psikolojik vb. pek çok faktörün birlikteliğiyle açıklanmaya çalışılsa da, sadece kişinin iç huzuru ile de ilgili olmayıp yaşamın her alanına yansıyan bu hadise, her din ve dönemde meydana gelmiş, halen de gerçekleşmeye devam etmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun özel ve özellikli bir dönemi olan Tanzimat döneminde de bu konu çeşitli açılardan arşiv belgelerine konu olmuştur. Dışa açılım gösterilmeye başlanan böylesi bir dönemde, ihtidânın prosedürü bir takım kurallara bağlanırken, pratikte toplumun farklı kesimlerinde değişik uygulamalar gözlenmiştir. Bu kesimlerden biri olan çocukların ihtidâsında tespit edilen farklılıklar zaman zaman çocukların ihtidâlarına müdahaleyle sonuçlanırken, zaman zaman da velayet, miras, hidâne (çocuğun bakımı) vs. gibi meselelere konu olmuştur.

Çocukların İhtida Sebep ve Süreçleri

İnancın bireysel yönü ağırlıklı görülmele birlikte aslında toplumsal da bir fenomen olduğu unutulmamalıdır. İnancın bu çok boyutlu yönü, İslâm'ı kabulde de etkili olmuştur. İhtidâ ile ilgili çalışmalar bu meselenin nedenlerini, çeşitli sınıflamalar dahilinde açıklamaya çalışmışlardır.²

¹ Arapça **hüdâ** (hedy, hidâyet) kökünden türeyen **ihtidâ** sözlükte genelde gerçeğe ulaşmak, doğru yolu bulmak, bir yola girme, hidâyete erme; özelde ise İslâm literatüründe, bir başka dine mensup şahsın, putperest veya dinsiz bir insanın Müslümanlığı seçmesine ve hayatını ona uydurması anlamına gelir.¹ Müslüman olan kişiye de **mühtedi** denmektedir. Bkz. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1971, II, 607; Ali Köse, "İhtidâ", *DİA.*, XXI, 554; Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lugatı*, İstanbul, 1986, s. 159; Şemsettin Samî, *Kâmus-i Türkî*, Dersaadet, 1317, s. 232, 1331,1436; Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, İstanbul, 1982, s. 137-138.

² Osman Çetin, *Sicillere Göre Bursa'da İhtidâ Hareketleri ve Sosyal Sonuçları(1472-1909)*, Ankara, 1999, s. 58-72; Ali Köse, *Neden İslâmı Seçiyorlar?*, İstanbul, 1997, s. 90-94; Kamil Çolak, *XVI. Yüzyılda İstanbul'da İhtidâ Hareketleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2000, s. 85-104.

Konunun daha iyi anlaşılıp, anlatılabilmesine yardımcı olacağını düşündüğümüz için biz bu nedenleri Hökelekli'nin tasnifine bir kısım eklemeler yaparak iki başlık altında aktarmayı uygun bulduk. İlki, "Dinî Sebepler", diğeri de "Sosyal, Psikolojik ve Ekonomik Sebepler" başlıklarıdır. Bazı çalışmalarda dinî sebepler de psikolojik sebepler içine dahil edilmekle birlikte bizce bu alan ayrıca ele alınmalıdır. Bu tür etkenler toplum kesimlerinin her birinde ayrı ayrı yer tuttuğu için mesele yetişkin erkekler, kadınlar ve çocuklar açısından da farklılık arz etmiştir.

Çoğu teorisyene göre kişilik gençlik devresinde hızlı ve önemli bir gelişme gösterir. Genç kendisini duygu, akıl ve davranışla alakalı konuların içinde bulur. Hayatla mücadele eder ve fikrî çatışmalar yaşar, kimliğini sorgular, doğru tercihi arar. Dinî değişim bu devredeki kimlik karmaşasına bir cevap teşkil edebilir.³

İnsan hayatında yapısal değişikliğin meydana gelmesi için önemli olan bazı devreler vardır. Ergenlik de bu devrelerden biridir. Ergenlik entelektüel ve ahlakî meselelerinin önem kazandığı bir devredir.⁴

Bu etkenler sebebiyle de yetişkinlere göre bazı açılardan çocukların ihtidâ sebepleri, süreçleri ve sonrasında meydana gelen durumlar farklılık arz etmiştir. Çocukların ihtidâ sebepleri göz önünde bulundurulduğunda, bunlardan bazıları dinî olarak nitelendireceğimiz gerekçeler olup diğerk gruplarda olduğu gibi *hür irade ile seçimin* yapıldığı vurgulanmıştır.

Çocuğun, kendi istek ve rızasıyla İslâm'ı seçtiğini ifade eden bir örnek; Radovişte sakinlerinden 10 yaşında ve hizmetkârlık yapan çocukla ilgilidir.⁵ Dimitri isimli çocuk, cami imamı ve mektep hocasına gidip, kendi isteğiyle "beni Müslüman et, ismimi de Celaleddin koy" demiş, imam da usulü bilmediği için iman telkin etmiştir. Durum şikâyetlere neden olunca, çocuk Meclise getirilip, burada da sorgulanmış, imamın ise sadece vebalden kurtulmak için böyle davrandığı ifade edilerek gereği yerine getirilmiştir.

İhtidâda etkili olan dinî denilebilecek motiflerin dışında kişinin bizzat kendisi ile ilgili olmasının yanında dış çevre, yaşam standardı, aile etkisi vb. faktörler de rol oynayabilmiştir. İhtidâ ruhsal bir devrim olduğu kadar sosyaldır de, bu da beraberinde saydığımız durumları getirir. İhtidâ ile ilgili yapılan çalışmalarda daha çok bu yönler üzerinde durulmuş, en çok da ekonomik nedenlerin ihtidâlarda etkili olduğu savunulmuştur.⁶

³ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Samsun, 1993, s. 147; Selim Eren, "İnanç ve Sosyo-Kültürel Çevre Etkileşimi", C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XI/1, 2007, s. 147.

⁴ Ali Köse, *Neden İslâmı*, s. 46-49.

⁵ A. MKT. 66/78 (19 Safer 1263/5 Şubat 1847); diğerk örnek A. AMD. 87/37 (12 R.âhir 1261/20 Nisan 1845).

⁶ Heat Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi (1461-1583)*, Çev. Demet ve Heat Lowry, İstanbul, 1998, s. 136 (Lowry; 16. yy.'ın Trabzon'unda Müslüman olmanın Hıristiyan olmaktan daha ucuz olduğunu, Hıristiyanların daha fazla vergi verdiğini ileri sürmektedir); Nikolay Antov, *Aspects of Balkan Islamisation in the Light of Petitions for Conversion; Kisve-bahâsı Arzuahals*, (1670-1750), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2000, s. 10-12; Murphy Gladys Frantz, İslam'ın ilk evrelerinde, Mısır'daki

Tanzimat Dönemi öncesinde kısmen geçerli olabilecek bazı etkenler cizye, Osmanlı üstünlüğü, maaş ve atıyye isteği, istihdam gibi hususlar, içinde bulunulan dönem için geçerli değildir. Ayrıca çocuklar açısından maddi çıkar olma ihtimali düşünülmemelidir. Zira yaşları 15'i geçmeyen çocukların ne cizye, ne iş talebi ne de atıyye isteği söz konusu olmamıştır.

Ekonomik faktörlerden başka, ihtidâda önemli rol oynayan diğer unsurlar sosyal faktörlerdir. Pek çok çalışmada bu konuda kadınlarla ilgili olarak *evlilik/aşk nedeniyle meydana gelen ihtidâlara yer verilmiştir*.⁷

İhtidâda çocukları ilgilendiren faktör ise *ihtidâ eden anne-babaya tâbiyyet* veya *bütün ailenin Müslüman olduğu* durumlarda karşımıza çıkmaktadır.

Çocukların anne-babaya tâbiyyetlerinde, İslâm Hukukunun koyduğu kurallar uygulanmıştır. Bilindiği gibi İslâm (Hukuku) Müslüman bir kadının Gayrimüslim bir erkekle evlenmesini yasaklarken, evli çiftlerden erkeğin Müslüman olması durumunda, karısı Hıristiyanlık veya Musevilikte ısrar etse bile bu evliliklerine engel teşkil etmemekte idi. Tabii kendi istekleriyle evliliklerini bitirip ayrılabilirlerdi. Gayrimüslim eşlerden kadının ihtidâsı durumunda ise, eşi ihtidâ etmediği takdirde hakim tarafından nikahları sonlandırılır ve eşler ayrılırlardı. İşte bu evliliklerin sonlandırılması durumlarında, çocukların kime tabi olacağı, kime verileceği soruları ortaya çıkmıştır.⁸

Çocukların Müslüman olan anne veya babaya tâbiyyetlerinde İslâm Hukuku'nun, pek çok alanda geçerli olan, hayırlı olanın tercihi (istihsân) kuralı, bu konuda da esas kabul edilmiş "çocuğun ebeveyninden hayırlısına tâbiyyeti", geçerli kaide olarak görülmüştür.⁹ Bu da belgelerde "hayru'l-

İslâmlaşmadan bahsederken din değiştirmelerde ne kültürün ne de dini bir faktörün etkili olmadığını tamamen ekonomik sebeplerin etili olduğunu, bunun vergilerden anlaşıldığı, ayrıca farklı dinler arasında yapılan evliliklerle de yavaş bir İslâmlaşmanın söz konusu olduğunu vurgulamaktadır. Bkz. Murphy Gladys Frantz, "Conversion in Early Islamic Egypt", *The Economic Factor, Documents del'İslam médiévale: Nouvelles Perspectives de recherche*, (Ed. Râghib, Y.), Cairo,1991, s. 11-17. Benjamin Z. Kedar Hıristiyan Kilisesine göre Hıristiyanlığa geçenlerden bahsettiği yazısında, tam tersi durum olan Hıristiyanlıktan İslâm'a geçişi samimiyetsiz (tongue in cheek) olarak nitelendirmektedir. Bkz. Benjamin Z. Kedar, "Muslim Conversion in Canon Law", *Proceedings of the Sixth International Conference of Medieval Canon Law*, Berkeley, 1980, (Ed. S. Kuttner&K.), Pennington, Vatican City, 1985, s. 330.

⁷ Nuriye Top, *İhtidâ Hadiselerinde Tasavvuf Kültürünün Rolü (Fransa Örneği)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2007, s. 36-37.

⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istulâhâtı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul, 1970, II, 170-183.

⁹ Bilmen, *Age*, III, 376-377; A.Nükhet Adıyeye, "XVII. Yüzyıl Girit (Resmo) Şeriye Sicillerine Göre İhtidâ Hareketleri ve Girit'te Etnik Dönüşüm", *XVI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 2006, II, s.559; Ebu's-Suûd Efendi'nin konuyla ilgili fetvaları: "Zeyd-i zimmî, beşer altışar yaşında olan evlâdını Amr'ı müslimin evinde emânet koyup, Amr mezburlara İslâm telkin ile İslâmlarına hükmolunur mu? El-Cevap: Olunur, din ta'akkul ederler idi ise(B.313). Zeyd-i zimmî bi-inayetillâhi teâla İslâm'a gelmekle, evlâdının kaç yaşında oluncaya değin İslâmına hükmolunur?" El-Cevap: Oniki yaşı tamam edip 'balığ oldum' diyenden kalanının İslâmına hükmolunur(B. 313b); Zeyd-i zimmî Müslim olduktan, oniki yaşında kızı Zeyneb-i balığa 'ben Müslüman olmadım' deyip, on iki yaşında idüğüne

ebeveyn” olarak ifadesini bulmaktadır.¹⁰ “Zimmîyyül-veled tebean hayru’l-ebeveyn dinen...”¹¹ hadisine dayandırılan bu hükümde esas, *çocukların telkine açık oldukları bir çağda Gayrimüslimlerin telkin ve terbiyesine maruz kalmalarına engel olmaktır*. Yalnız böyle bir durumda farklı davranılabildiğine dair bir hadis-i şerif de ulaşmıştır. “Abdülhamid İbnu Seleme’nin dedesi Radıyallahu anh anlatıyor: ‘(Boşanan) annesi ile babası, kendisini yanında tutmak hususunda ihtilafa düşerek, Resûlullah aleyhisselâtu vesselâm’a başvurdular. Bunlardan biri kâfir, diğeri Müslüman idiler. Aleyhisselâtu vesselâm çocuğu (anne veya babadan birini seçmede) muhayyer bıraktı. Çocuk kâfir olanı tercih etmişti ki, Aleyhisselâtu vesselâm: ‘Allah’ım, onu doğruya yönelt’ diye dua buyurdu. Bunun üzerine çocuk Müslüman olana yöneldi. Böylece çocuğu Müslüman olana verdi’”.¹²

Ancak çocuklar çok küçük yaşta iseler, taakkul-i din edinceye veya küfre me’nûs (alışıncaya) olma dönemlerinden hemen öncesine kadar, Gayrimüslim anneye verilebilmekte idiler. İslâm Hukukunda hidâne¹³ (hızane) olarak ifadesini bulan bu durum; daha çok ayrılan eşlerin çocuklarında söz konusu olup, bülûğ çağlarına kadarki dönemlerinde bakımlarını içermekte idi. Anne-babası ayrılan böyle küçük yaştaki çocukların bakımında öncelikli olan anne olup, buna Gayrimüslim olması engel teşkil etmemekte, fakat çocuğa mahrem olan birisi ile evliliğinde, annenin çocukların bakımını üzerine almasına izin verilmemekte idi.¹⁴ Hadd-i hidâne (hadânetin sona ermesi) yani çocuğun bakımının yaş sınırı

şâhidler istima’ olunur mu? El-cevap: Olunur(B. 190b) bkz. M. Ertuğrul Düzdağ, Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi’nin Fetvalarına Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı (Fetâvâ-yı Ebu’s-Suûd Efendi), İstanbul, 1998, 142. Ayrıca Tarihsiz olan Minhâc’da yine çocuğun yaşı küçük olmasına rağmen Müslüman olan annesine, diğeri de babasına tâbi olduğu örneğine yer verilmektedir bkz. Es-Seyyid Ömer b. İsmail el-Ömrî el-Çorumî, Minhâcu’s-Sukûk, TTK Yazma Nosu: Y-413, varak 53/a (sayfa 105-110).

¹⁰ Muhammed b. Mahmud el-Uşrûsenî, *Ahkamu’s-Sıgâr (İslâm Hukukunda Çocuklarla İlgili Hükümler)*, (Çev. İbrahim Canan), İstanbul, 1984, s. 131, 154.

¹¹ Bahsi geçen Hadis’in anlamı: “Zimmî çocuk anne babasından din bakımından üstün olana tabidir.”, Buhari, *Cenâiz*, 79; Kader, 3; Müslim, *Kader*, 22-23.

¹² İbrahim Canan, *Kütüb-i Stite Muhtasarı*, Ahkâm Bölümü, Ankara, 1993, XVII, 275.

¹³ Çetin, *Bursa’da İhtidâ*, s. 92-93; Konuyla ilgili Ebu’s-Suûd Efendi’nin fetvâları; “Zeyd-i müteveffanın zevci Hind, ecnebîden Amr’a nikahla vardıkda, Zeyd’in sağır oğlu Bekr’i Zeyd’in anası mı alır, yoksa Hind’in anası mı alır? El-cevap: Hind’in anası alır(B. 69b); Zeyd-i müteveffanın oğlu Amr-i sağırın haak-ı hidânesi Hind’in olup beslerken, Bekr-i ecnebîye vardıkda hakk-ı hidâne Hind’in anası Zeyneb’in olup Amr’a takdir olunan nafakayı alıp, geri Hind’e verip, Hind ‘aldım’ dedikde verese kabul etmeyip, Zeyneb’e ‘Hind’e verdiği isbat eyle’ deyu ‘yemin eyle’ demeğe kadir olur mu? El-cevap: Hakk-ı hidane Hind’in olmayacak, Amr’ın nafakasını Hind almak meşrû değildir(B. 69b); Zeyd zevci Hind’e talâk verip, ahar vilayette sâkin olup, Hind’den olan oğlu Amr-i sağır dokuz yaşına girip hakk-ı hidane sâkit oldukda, Zeyd’in ma’rifeti yok iken kardeşi Bekr ‘kardeşim oğludur’ deyu Amr’ı Hind’den almağa kadir olur mu? El-cevap: Olmaz (B. 70b).” Düzdağ, *Age*, s. 50-51.

¹⁴ Hidâne için bkz. Hayreddin Karaman, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku*, İstanbul, 1985, II, 140-144; M. Akif Aydın, *İslâm Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul, 1985, s. 54-55; Ömer Ferruh, *İslâm Aile Hukuku*, Çev. Yusuf Ziya Kavakçı, İstanbul, 1969, s. 134-138; Ali Bardakoğlu, “Hidâne”, *DİA*, XVII, 467-471; Orhan Çeker, “İslâmî Çocuk Hakları”, *Türk Aile Ansiklopedisi*, Ankara, 1991, I, 263; Şamil Dağcı, “Hidâne”, *agy.*, s. 262-265.

İslâm Hukukunda farklı mezheplere göre değişiklik arz etmekle birlikte, esas olan çocuğun kendi kendine bakımını sağlayabildiği yaş olup genel kabul olan ve Hanefilerde de esas olan erkeklerde 7-9, kızlarda 9-12 yaşlarıdır.¹⁵ Genellikle de Müslüman olan tarafa teslim edilmişlerdir. Fakat belgelerde, bu çocukların zaman zaman zimmî anneye verilebildikleri de görülmüştür. Bu da yine İslâm Hukuku'nda yer alan "hidâne" çocuğun emzirilmesi ve bakımı hükmü ile ilgili olup genel olarak erkeklerde 7 veya 9 kızlarda 9-12 senelerini kapsamaktadır. Bu süre zarfında çocuğun bakımı ilk olarak anneye ait olduğu için zimmî olması buna engel görülmemiştir.¹⁶ Ancak burada da esas olan, çocuğun telkine açık olduğu yaşta mühtedî olan babasına teslimi gereğine riayet edilmesidir. Her halükarda çocukların mühtedî olan anne veya babalarına tâbiyetleri geçerli olmuş fakat bülûğ çağına erip, Müslüman olmak istemediğini söyleyen gençlere de, seçme hürriyetlerine müdahale edilmemiştir.

Konunun başında da ifade edildiği üzere; çocukların yaşları çok küçükse, bakım hakkı gereği zimmî anneye verilebildikleri görülmüştür. Ancak bu konuda Osmanlı yönetiminin zaman zaman mühtedî lehinde bir tutum sergileyerek esnek davrandığı ve çoğunlukla çocukları yaşları küçük de olsa Müslüman babaya verilmesini desteklediği dikkat çekmektedir.

11 R.evvel 1265/1849 tarihli Bursa Müşirinin yazısında; mühtedî Hurşid ve çocuklarından bahsedilmektedir. İnegöl'ün Yenice-i zimmî köyünden, On yıl önce Müslüman olan (1255/1839) Hurşid'in eski hanımı Hıristiyan Mariya'dan bir oğlu olmuş ve şimdiye kadar annesi yanında kalmıştır. Aradan 10 yıl geçmiş ve Hurşid oğlu küfre ülfet eder endişesiyle, kendisine verilmesini istemiş, fakat Mariya kabul etmemiştir. Bu hususta gerekenin yapılması konusunda yardımcı olunması istenmektedir.

Çocukların hayru'l-ebeveyne tâbiyetlerinde esas ve öncelikli amaç ise onların İslâm dini üzere yetişmesini sağlamak olup, yine bu esasla ilgili olarak anne veya babanın ölümü durumunda da çocuklar Müslüman bir yakınına veya Müslümanlardan uygun birinin yanına verilmekte idi.¹⁷

Çocukların ihtidâ eden anne veya babaya tâbiyetleri veya teslim edilmeleri meselesini önce baba sonra anne üzerinden aktarmak uygun olacaktır. Bunun için yukarıda da ifade ettiğimiz, *çocuğun hayru'l-ebeveyne teslimi gerektiğini* de vurgulayan belge, bir fetvâyı da içeren 13 Şaban 1263/27 Temmuz 1847 tarihli belge olup, Filibe'de bir ay önce Müslüman

¹⁵ Karaman, *Age*, II, 140-144; Bardakoğlu, agm., 467-469; Düzdağ, *Age*, s. 49-51.

¹⁶ Ferruh, *Age*, s. 134-135; Gülnihal Bozkurt, "İslâm Hukuku'nda Zimmilerin Hukukî Statüleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*(Prof. Dr.Kudret Ayınter Armağanı), Ankara, 1988, S.1-4, III, s. 130,132. Hidâne yaşı bazılarına göre erkek için 7-9, kız için 9-11 yaş gösterilmiştir, bkz. Karaman, *Age*, II, s. 143-145; Bardakoğlu, "Hidane", s. 469-471.

¹⁷ VII. yy. da Girit'te Şer'îye Sicillerinde de buna dair örnekler bulunmaktadır, bkz. A. Nühhet Adıyeye, agm., s. 563; XIX. yy. şer'îye sicillerindeki örnekleri için de bkz. Esra Karadağ, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında (1800-1850) Anadolu'da İhtidâ Hareketleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2005, s. 52-54.

olan Süleyman ve çocuklarıyla ilgilidir.¹⁸ Birisi 7 yaşında kız ve diğeri 5 yaşında erkek kardeşler Gayrimüslim annelerinin yanında olup, babaları tarafından istenmektedir. Filibe ulemasından Mehmed Efendi bunun meşrûiyetini ifade edip henüz resmî bir karar verilmeden çocukları babalarına teslim etmiştir. Belgenin devamında Filibe Muhassılı'nın bu konuda nasıl davranması gerektiğinin İstanbul'a sorulduğu ve meselenin Meclis-i Vâlâ'da görüşülüp şer'î yönü ile ilgili olarak fetvâhaneden görüş istendiği belirtilmektedir. Fetvâda¹⁹, “Gayrimüslim eşlerden birisi İslâm'ı kabul ettiğinde, çocukların şer'an Müslüman olduklarını kabul etmek gerekir ve bu durumda İslâm'ı kabul eden taraf erkek olur ve eşi onu takip etmezse, tebean Müslüman olan küçük çocuğu küfre meyleder korkusuyla anneden almak gerekir” şeklinde ifade edilmiştir.

Söz konusu fetvânın uygulandığı, 3 C.evvel 1265/28 Mart 1849 tarihli belgede²⁰ Alaiye'den 1265/1847 yılında Müslüman olan Mehmed ve üç oğlundan bahsedilmektedir. Belgede, o sırada hâpiste olması dolayısıyla yaşının büyük olduğu tahmin edilen büyük oğlunun annesinin yanında kaldığı, küçüklerin babalarına tâbi olup Müslüman oldukları belirtilmektedir.

Çocukların mühtedî anne veya babaya tabiiyetleri genel olarak aynıydı. Fakat anneye tâbiyette çocukların bakımı (hidâne) meselesi ortaya çıkmadığı için nispeten daha az problemlilikle birlikte çocukların mühtedî annelerine tâbiyetlerine Gayrimüslimlerin daha fazla müdahalede buldukları belgelerde yer almaktadır.

Annenin ihtidâ etmesi durumunda yine hayru'l-ebeveyne tâbiyetlerinin söz konusu olduğu görülmektedir. 25 Zilhicce 1265/12 Kasım 1849 tarihli belgede²¹ Amasya'da Müslüman olan bir kadının, 7 yaşındaki Meryem isimli kızının Hıristiyan milleti tarafından istendiğinden bahsedilmektedir. Devamında bu durumun şer'î şerife aykırı olup, çocuğun yaşının da küçük olması dolayısıyla annesine verilerek onun da Müslüman olduğuna hükmedilip isminin annesinin isteğiyle Ayşe konulduğu ifade edilmektedir.

Görüldüğü gibi ihtidâ eden baba veya anne olması durumlarında, *çocuğun İslâm terbiyesi alması* esas kabul edilmiştir. Bu yüzden hidâne yaşı bile zaman zaman yine Müslümanlar lehine geriye çekilebilmiştir.

İhtidâ eden kişinin ölmesi durumunda, çocukların yaşları çok küçük değilse, Müslüman akraba veya Müslüman birilerinin yanına verilmeleri esastır. Örneğin 16 R.evvel 1267/19 Ocak 1851 tarihli Vidin Valisi Nail Beye

¹⁸ A. MKT. 91/39.

¹⁹ Fetvânın aslı “...kefereden ahâd-ı zevceyn şeref-i İslâm ile müşerref oldukda İslâmiyetlerine hükm olunmak lazım gelüb ve bu surette kabul-i İslâm eden zevce olduğu ve ba'de'l-İslâm zevcesini taklid eylemediği takdirde tebean Müslim olan evlâd-ı sıgâr, ülfet-i küfr havfı olarak anaları yedinden şer'an nezd olunmak lazım geleceği...” A. MKT. 91/39.

²⁰ MVL. 32/34.

²¹ MVL. 80/51.

gönderilen şukkada²² vefat eden Osman'ın en büyüğü 12 en küçüğü 2 yaşında çocuklarının annesi veya Müslümanlardan uygun birisinin yanına verilmesi gerektiği ayrıca bu çocukların her birine bülûğ çağlarında kesilmek üzere 25'er guruş maaş tahsis edildiği ifade edilmektedir. Kadın, yanında bulunan çocuklarıyla beraber kendilerine tahsis edilen maaşla Vidin'de geçinemediklerini belirterek memleketine gitmelerine izin verilmesini istemektedir. Vidin Valisi'nin konuyla ilgili tahriratının Meclis-i Valâ'ya havale edilip, Hâriciye Nezareti'yle de haberleşildiği belirtilmekte ve çocuklardan birisinin 12 yaşında olması dolayısıyla kadının hidâne hakkının (çocuğun bakımı) sâkıt olduğu ve Müslümanlardan uygun birinin yanına verileceği ifade edilmektedir. Diğerlerinin de hadd-i hidâneye (bakım çağları) ulaşınca kadar anneleriyle birlikte oturmak üzere, İslâm ismi verilip, kadınla beraber, çocukların bülûğ çağlarına kadar tahsis edilen maaşlarının mahallî emvâlinden verilmek üzere gitmelerine izin verilmesi Meclis-i Vâlâ'dan da ifade edildiği ve gereğinin yapılacağı beyan edilmektedir.²³

Arşiv vesikalarında şahit olduğumuz bir başka olgu ise, *mühtedî annesinin yanına tabi olan çocukların bülûğ çağlarına erdiklerinde, durumlarında değişiklik olup olmadığıdır*. Belgelerden anlaşıldığına göre, bu tâbiyetin devam ettiği durumların yanı sıra tam tersi değişikliklerin olabildiği de görülmektedir. Meselâ 29 R.evvel 1264/6 Mart 1848 tarihli Karpas Kazası (Kıbrıs'ta) Meclis mazbatasında²⁴ Mustafa'nın Hıristiyan eşinden olma kızı Züleyha, babasının ölümü üzerine amcası Ahmed'in terbiyesinde iken evden ayrılmıştır. Daha sonra Tufan'da bulunmuş ve Lefkoşa Meclisine çıkarılan Züleyha sorgulandığında, Mustafa'nın kızı olduğunu fakat doğduğundan beri annesinin dini (Hıristiyanlık) üzere olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine kızın köyü ve civar köylerden gelen şahitler, Züleyha'nın Mustafa ile Hıristiyan eşi Kono'nun kızı olduğunu, 7-8 yaşına kadar babasına tabi olup, bu yaşlarda babasının da yanında İslâm'ı kabul ettiğini ve babasının ölmesi üzerine amcası Ahmed'in terbiyesinde olduğunu ifade etmişlerdir. Kızın bu söylenenler üzerine irtidat edip etmediğinin iyice tahkik edilip, annesi tarafından akrabalarının bunda etkilerinin olabileceğinin göz önünde bulundurularak gereğinin yapılması istenmiştir.

Buna benzer bir olay da Adana eyaletinde yaşanmıştır. 4 R.âhir 1270/4 Ocak 1854 tarihli Ermeni Patriği ve Millet Meclisi takririnde²⁵ Maraş kazası Ermenilerinden iken bundan 13 sene önce Müslüman olan bir kadının bakire kızının bugün 15 yaşında olarak, Ermeni milletinden talibine nikahlanmak üzere iken kaza ehl-i İslâm'ından bazılarının "kızın annesi Müslüman olduğundan kızın da annesine tabi olması gerekir" gibi sözlerle müdahalelerde buldukları ifade edilmiştir. Devamında kızın hem kaza

²² A. MKT. MVL. 37/93.

²³ MVL. 757.

²⁴ A. MKT. 113/84.

²⁵ MVL. 268/21.

meclisinde hem de Adana Valisi huzurunda defalarca sorgulandığı ve kızın annesine tâbiyetine asla razı olmayıp, iki aydan beri bir İslâm hanesinde hapsedildiği ve kızın bâliğa olması dolayısıyla hakkında cebrî muamele yapılmasının uygun olmayıp tahliyesinin istendiği ve bunun valiye bir emirnâme ile bildirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Çocukların ihtidâları ile ilgili diğer husus da başta ifade edildiği üzere çocukların bizzat kendi istekleriyle Müslüman olmaları meselesidir. Bilindiği gibi bu konuda pek çok soru akla gelmektedir. Bülûğ sınırı 12-14 yaş olarak belirtilmesine rağmen, çocukların İslâm'ı seçtiklerini ifade etmelerinin hangi şart ve durumda kabul gördüğü bu sorulardan ilkidir. Âkil bâliğ olmayan çocuklar sorumluluk gerektiren her türlü dinî ve cezâî müeyyideden uzak olmalarına rağmen iman denen özel ve özellikli durumda niçin farklı davranıldığı da ayrı bir sorudur.

Bu konuda öncelikle, bütün doğan çocukların İslâm fitratı üzerine doğdukları ayet²⁶ ve hadisi²⁷ başlıca gerekçe gösterilmiş, bu çocukların zaten Müslüman olduklarını ikrar edip asıllarına döndükleri ifade edilmiştir.

Bu hususta çocuğa İslâm teklifinin yapılıp yapılmayacağı sorusu da gündeme gelmiş ve yine Peygamberimizin bir hadisi delil gösterilerek²⁸ yapılabileceği ifade edilmiş, fakat çocuğun bu sırada âkile olmasının gerektiği ifade edilmiştir.²⁹ Ayrıca, bu konuda Hz. Ali'nin İslâm'ı kabul ettiğinde yedi yaşında olduğu da delil gösterilerek, küçük çocuğun İslâm'ı kabul edebileceği ifade edilmiştir.³⁰ (Mezhepler arasında farklılıklar olsa da) Yani çocuklara İslâm'ın teklifi veya İslâm'ı kabullerinde *bülûğ çağlarından ziyade âkile olup olmadıkları* dikkate alınmıştır.³¹

²⁶ Rum 30/30.

²⁷ “Her doğan çocuk muhakkak İslâm fitratı üzerine doğar. Sonra anasıyla babası onu Yahudi yahud Nasranî, yahud Mecusî yaparlar. Nasıl ki her hayvanın yavrusu tâmmü'l-azâ olarak doğar, hiç o yavrunun burnunda, kulağında eksik, kesik bir şey görülür mü?” Bkz. Buhari, *Sahih-i Buhari*, Kitab Cenaiz (23). Bâb 80, İstanbul, 1979, II, 96-98; Age, Kitâb Kader (82), Bâb 2, VII, 210-21, İstanbul, 1979; *Sahih-i Buhari Tercümesi*, IV, 529-533; Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercümesive Şerhi*, Kitâbü'l-Kader, Bab 6, 6583-6585, X, 637-639; Müslim, *Sahih-i Müslim*, V, 512-515.

²⁸ “Abdül Kuddüs” adlı bir Yahudi çocuğu vardı. Nebi (SAS.)'e hizmet ederd. (Bir ara) çocuk hastalandı. Nebi (SAS.) bunu ziyarete geldi ve başucunda oturdu. Ve çocuğa; “Müslüman ol” buyurdu Çocuk (yanında bulunan) babası(nın yüzüne) baktı. Babası oğluna Ebu'l-Kasım (SAS.)'in emrini kabul et dedi. Abdül-Kuddüs de hemen (Eşhedü en lâ ilâhe illâ'llâh ve eşhedü enne Muhammeden Resûlullah) deyip Müslüman oldu. Nebiy-i Erham (SAS.) (hastanın yanından) çıkarken; bu çocuğu cehennem ateşinden halâs eden Cenab-ı Hakka hamdü senalâr olsun diyordu.” Bkz. *Sahih-i Buhari Tercümesi*, IV, 527-528.

²⁹ el-Uşrûsenî, *Ahkâmu's-Sığar*, s. 150, 154-155.

³⁰ Hz. Ali'nin Küçükken İslâmı kabul edip, bununla iftihar ettiği bile rivâyet edilmekte ve “Ben İslâm'a girmedi hepimizden öndeyim, bülûğ yaşlarına basmadan İslâm'a girdim” dediği ifade edilmektedir. Bkz. el-Uşrûsenî, *Ahkâmu's-Sığar*, s. 150.

³¹ İslâm Hukukçuları, bülûğ yaşının sınırı konusunda ihtilaf etseler de, **iman** konusunda âkil olmayı daha çok ehliyetle açıklamışlardır. Bazıları ise âkil olmayı temyiz ile ifade edip, bunun da ancak bülûğla olduğunu ifade etmişlerdir. Bazı Hukukçular, küçüklüğü bülûğ çağından önce iki devreye ayırıp, ilk kısmı 7 yaşına kadar veliye muhtaç olduğu dönem kabul edip, ikinci kısmı 7 yaşından bülûğa kadar olan dönem olarak vasıflandırmışlardır.

Bütün bunlarda Osmanlı yönetimi, çocuğun dinî tercihiinde sosyolojik ve psikolojik etmenleri göz önünde bulundurmuş, gerektiğinde ise söz konusu kaideleri kendi lehine esnetebilmiştir. Yine bu konu ile ilgili her meselede olduğu gibi bu hususta da dönemin nezaketinden dem vurarak hiçbir tarafın tepkisini çekmemeye dikkat etmiş, en küçük birimlerde de bu hususta titiz davranılması konusunda uyarılarda bulunmuştur.

Bu konuyla ilgili diğer bir yön de *ailesiyle birlikte olan ihtidâlarda* söz konusudur. Burada aile üyelerinin birbirlerini etkilemeleri muhtemel olduğu gibi, her bir bireyin İslâm hakkında düşündükten ve sorguladıktan sonra ihtidâ etmeleri de olasıdır. Örneğin 6 Muharrem 1264/15 Aralık 1847 tarihli belgede³² Ayvalık mütemekkinlerinden Margo ve kerimesi (kızı) Katerina'nın Müslüman olduklarına dair mazbatanın hazırlandığı ifade edilmektedir.

Bir başka belgede³³ ise aslen Gürcistanlı olan mühtedî “Cenabı Hakka şükürler olsun hidâyet-i Rabbani erişip...” cümleleriyle, annesi ve kardeşi ile Çürüksu'ya gelip Müslüman olduklarını beyan etmektedir.

Kürdistan Valisi'ne gönderilen bir şukkada³⁴ Yezidîlerden iken ailesi ve akrabalarıyla birlikte Müslüman olan Hacı Mehmed Bey'den bahsedilmektedir. 4 Zilkade 1269/9 Eylül 1853 tarihini taşıyan Maliye Nezareti'ne gönderilen bir başka yazıda³⁵ mühtedî Ahmed'in kardeşi ve 16 kişilik ailesiyle Müslüman oldukları, Muş tarafında ikamet etseler de, bir taraftan geçimlikleri olmadığından yardımcı olunması istenmektedir.

Ailece gerçekleşen ihtidâlarda sosyal ve psikolojik bir etkilenme olması gayet tabiidir. Zira bir çocuğun anne veya babasından, eşlerin birbirlerinden her konuda etkilenmeleri sosyalleşme sürecini doğumdan ölüme kadar sürekli yaşayan insan için normal bir durumdur. Bu şahısların ihtidâlarında sosyal bir etkenin olması kadar bizzat isteyerek Müslüman olmaları ihtimali de söz konusudur. Bunu tespit ettiğimiz belgelerin yapılarından net olarak takip edememekteyiz.

Sosyal ve ekonomik faktörlerin psikolojik yönlerinin de olduğu görülmektedir. Zira insan bir toplumda yaşarken, korkularıyla, mutluluğuyla, endişeleriyle, sevgisi ve nefretiyle yaşar. Salt bir robot gibi değildir, içsel bir

Bu dönemde çocuktan Müslüman olması istenmese de, bi'l-kuvve çocukta imanın mevcut olduğunun, telakki edildiğini ifade etmişlerdir. Bu tartışmalar için bkz. Ali Bardakoğlu, “Ehliyet” *DİA*, XI, 533-539, Ay., “Bülûğ”, *DİA*, III, 413-414; Sava Paşa, *İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd*, (Çev. Baha Arıkan), İstanbul, 1995, I, 162-169; II, 347-349; Abdolvahhâp Hallâf, *İslâm Hukuk Felsefesi*, (Çev. Hüseyin Atay), Ankara, 1985, s. 314-321; Karaman, *Age*, II, 34.

³² MVL. 951.

³³ HR. MKT. 30/1 (4 R.âhir 1266/17 Şubat 1850).

³⁴ A. MKT. MVL. 41/54 (7 Receb 1267/9 Mayıs 1851) Aynı konuyla ilgili diğer belge A. MKT. NZD. 34/43 (12 Receb 1267/14 Mayıs 1851).

³⁵ A. MKT. NZD. 89/43. Aynı konuyla ilgili diğer belge için bkz. İrâde MVL. 11312 (6 Muharrem 1270/9 Ekim 1853).

dünyası vardır. Burada psikolojik faktörlere dahil ettiğimiz unsurların toplumsal yönünün de olduğu görülecektir.

İhtidâlarda rolü olan faktörlerden psikolojik faktör olarak görülebilecek *zorlama veya korkutma ile Müslüman olma* da aslında sosyal tarafı ağırlıklı bir unsurdur. Çünkü korkunun ve endişenin kendileri psikolojik birer faktör iken, korkutma ve zorlama toplumsal baskı araçlarıdır.

İhtidâda zorlama olup olmadığının tahkikine erkek ve kadınlarda olduğu gibi hatta daha fazla çocuklarda da önem verilmiştir. Fakat tüm dikkat ve özene rağmen çocuklara Müslüman olmaları konusunda zorlama yapıldığına dair haberler de eksik olmamıştır. Üstelik bunlardan doğru olduğu ortaya çıkarılanların sayısı hiç de az değildir.

1265/1849 yılı, Rum Patriği yazısında³⁶ Vidin kazasından Mehmed Bölükbaşı'nın 6 sene önce evine bir Hıristiyan kızını aldığını, iş verdiğini fakat zorla İslâm'a davet ettiğini belirtmektedir. Devamında, kızın ise Hıristiyan dininde kalmak isteğiyle, Mehmed'in evinden ayrılmak üzere ücretini istediğini, Mehmed'in ise kızı dövüp, İslâm'ı kabule zorladığını ifade etmektedir. Vidin Valisi'ne gönderilen şukkada, bu şekilde din ve mezhep konusunda zorlama yapılmasının şer-i şerife aykırı ve Allah'ın rızasının hilafı olduğu hatırlatılmaktadır. Daha sonra, bahsi geçen kızın, kendi rızasıyla Müslüman olduğunu söylemesi durumunda geri verilmeyeceği, fakat Müslüman olmak istemediğini ilan edip dururken, zorla alıkonulup, din teklif edilmesinin, tamamen ters bir hareket olup, mesuliyeti gerektirecek yolsuz ve çirkin bir davranış olacağı belirtilmektedir. Devamında kızın durumunun bütün açıklığıyla ortaya konulabilmesi için gerekli tahkikatın yapılıp, usulünce sorgulanması üzerine Müslüman olduğunu söyler ise tahliyesinin, her halükarda; hiçbir rencide edici davranışta bulunulmaması ve durumun hakikatinin İstanbul'a bildirilmesinin istendiği ifade edilmektedir.

6 Şevval 1265/25 Ağustos 1849 tarihli Adana ve Maraş Eyaleti Valisi'nin yazısında³⁷ Adana ahalisinden ekmekçi Hacı Hasan Ağanın, önceden bazı reâya çocuklarını Müslüman etmeye çalıştığı bazıları korkutup bazıları zorlamayı adet edindiği bilgisi gelmiştir. Bunun üzerine valinin, bundan sonra Allah'ın rızasına ters davranmaması gerektiği, davranırsa uzaklaştırılacağına kendisine bildirilmesi için gönderilen emirnameşinin, ulaşıp, gerekli tembihâtın yapıldığı ifade edilmektedir.

Çocuğun kandırılarak Müslüman olduğunun iddia edildiği bir başka olay da, Muğla'da yaşanmış ve Rum Patriği tarafından haber verilmiştir.³⁸ Patriğin yazısında durum şu şekilde aktarılmıştır. Altı ay önce Muğla Nâibi Aydın'dan giderken Hıristiyan çocuklarından birini alıp Muğla'ya götürmüş, bir süre sonra İslâm'ı kabul etti diyerek Memleket Meclisi'ne bildirmiştir.

³⁶ A. MKT. 172/98.

³⁷ A. MKT. 230/31.

³⁸ HR. MKT. 39/17.

Ancak çocuk henüz küçük olup, ikrarı kabul edilmeyeceğinden ve böyle çocukların elbise ve para va'diyle kandırılması, korkutulması veya İslâm'a girmeleri için zorlanmaları caiz olmadığı için, çocuğu arayan annesine teslimi gerektiği Muğla Kâimmakâmı tarafından nâibe haber verilmiştir. Buna rağmen nâib bunlara kulak vermeyip, çocuğu zorla alıkoymuş, bu konuda gereğinin yapılmasını istemektedir. Devamında kızın kendi istek ve rızasıyla İslâm dinini kabul etmediğini itiraf ederse, kendisine kabahat etmediği söylenip, hakkında zorlama ve hırsıyla muamele edilmeyip annesine teslim ettirilmesi gerektiği ve durumun hakikatinin Dersaadet'e bildirilmesinin istendiği belirtilmektedir.

Görüldüğü üzere çocuklara İslâm'a girmeleri konusunda zorlama, özendirme olduğuna dair haberler gelmiş, bazılarında durumun hakikati ortaya konulup, bunu yapan kişilerin ikaz edilmesini gerektirmiş, bazılarının hak ve hakikatının ortaya konulabilmeleri için Dersaadet'e gönderilmeleri istenmiştir.

Mühtedî çocuklar, ihtidâlarından sonra yetişkin erkekler ve kadınlar için geçerli olan, isim değişikliği, kisve-baha verilmesi, miras, sünnet edilmesi gibi durumlarla karşılaşmışlardır.³⁹ Bu konulardan burada çocuklarla ilgisi hasebiyle özellikli olan sünnet ve buna ilaveten bazı dini bilgileri öğrenip, adâb-ı muaşeretini de edinebilmek için Müslüman bir ailenin yanına verilmeleri, mektebe gönderilmeleri hususlarına değinilmiştir.

Konuya örnek olması için 17 C. evvel 1265/11 Nisan 1849 tarihli Meclis-i Vâlâ mazbatasında,⁴⁰ Ermeni taifesinden, aslen Kütahyalı olup Karahisar'da bulunup, 9 yaşında olduğu halde akranlarından 12 yaşında olduğu kabul edilen Serkiz'in ihtidâsından bahsedilmektedir. Çocuğun 15 C. evvel Pazartesi günü Allah'ın hidâyetiyle batıl dinden ayrılıp Kelime-i Şehâdeti tekrar tekrar ifade ettiği ve isteğiyle isminin Ali Rıza konulduğunun cânib-i şer'den de ilanla bildirildiği, Meclise getirilip burada tekrar sorgulandığı ve Müslüman olma sebebi sorulduğunda, bir taraftan teşvik ve rağbet olmadığı, babasının ölüp annesinin azarlayıp sert muamelesine tahammül edemediği ve kendi istek ve seçimiyle din-i Muhammedîyi kemâl-i arzu ile kabul ederek, Kelime-i Şehâdeti tekrar söylediği ve Müslüman olmadan önce, berberlik sanatında ustası olan berber İbrahim'in 8-10 yaşındaki oğlu ile mektebe gidip gelmeye devam etmesi, *talim-i din etmek üzere ustasının evinde kalmasının uygun olup, sünnetinin de bir an evvel yapılması için gerekenin yerine getirilmesinin istendiği ifade edilmektedir.*

İhtidânın bir diğer sonucu ise yukarıda da değinildiği üzere tepki meselesidir. Her dinin yeni bir mensub kazanmaya iyi bakması ne kadar normalse, tam tersi durumun da eski dindaşlarınca hoş karşılanmaması

³⁹ Bu hususlara, diğer gruplardan farklılık arzetmediği için burada değinilmemiştir, Bkz. Halide Aslan, *Tanzimat Döneminde İhtidâ (1839-1876)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008.

⁴⁰ MVL. 32/50.

oldukça doğaldır. Osmanlı'nın son dönemleri olan Tanzimat dönemi için de geçerli olan bu durum, içinde bulunulan zamanın nezaketi nedeniyle çok fazla kendini hissettirmiştir.

Eski çevrenin çocuklara karşı tepkisi yetişkinlere olan tepkisinden daha fazla olmuştur. Genellikle çocukların yaşlarının küçük olması dolayısıyla İslâm'ı kabul etmelerinin mümkün olmadığı yollu itirazlar yapılmıştır. Bu tür olaylarda, her iki tarafın tepkisini göstermesi açısından, söz konusu çocukların yaşlarının, Müslümanlar tarafından 1-2 yaş büyük, Gayrimüslimler tarafından 1-2 yaş küçük gösterilmesi de oldukça dikkat çekicidir.

Mesela 12 R.âhir 1261/20 Nisan 1845 tarihli belgede⁴¹ Tırhala Sancağı Yenişehir'e bağlı Etilake köyünden Dimitri'nin oğlu Tapo'nun Yenişehir'deki karakolhaneye gidip Müslüman olmak istediği; oradan Kapu'ya(valiliğe) götürüldüğü ve burada da Müslüman olmak istediğini tekrar etmesi üzerine Kadiya gidilip, orada Müslüman olarak, isminin Mehmed konulduğu ifade edilmektedir. Belgenin devamında; ertesi gün Yenişehir Despotuyla bazı reâya büyüklerinin, Mehmed'in yaşının küçük olmasından dolayı mezhep değiştiremeyeceğine dair iddialar da bulunup kendi dinlerinde bırakılmasını istedikleri belirtilmekte ve bu konuda şer'î müsaade olamayacağı, fakat burada duruldukça dedikodu ve iddialar kesilmeyeceğinden çocuğun eyalet müşiri ile Dersaadet'e gönderildiği ve hiçbir taraftan böylesi iddialar meydana gelmemesi için gerekenlerin yapılması istenmektedir.⁴²

Yaşının küçük olması dolayısıyla, meselenin büyütülüp, dış müdahalelere neden olan buna benzer bir başka olay ise İzmir'de yaşanmıştır. İzmir Muhassılı'nın Hâriciye Nezareti'ne gönderdiği 23 C. evvel 1263/9 Mayıs 1847 tarihli yazıda⁴³ Saruhan, Manisa'dan, İngiltere Devleti'ne tabi (Yahudi) taifesinden 8-10 yaşında bir çocuğun Manisa Meclisi'nde kendi isteğiyle Müslüman olduğu, İzmir'deki İngiltere Konsolosu'nun durumu öğrenip, çocuğun İzmir'e gönderilerek kendisinin de hazır bulunduğu Mecliste tekrar sorgulanmasını istediği, bunun yerine getirilerek İzmir'e gidilip sorgulandığı ve burada kendisine iman telkin edilecekken, konsolos, kaçıllarıya vd.'nin itiraz ettikleri ve çocuğun kendilerine verilmesini istedikleri ifade edilmektedir. Devamında bunun usule uymadığı fakat konsolos ve diğerlerinin ikna edilemediği, durumun infiale sebep olabileceği endişesiyle valiye bildirildiği, belirtilmektedir. Ertesi gün sadece tercümanın valiye geldiği ve bir gün önce olanların iki taraf açısından da unutulmasının iyi olacağı ve konsolosun konuyla ilgili İstanbul'a bir şey yazmayacağı, validen de yazmaması istendiği ifade

⁴¹ A. AMD. 87/37.

⁴² A. DVN. MHM. 2-A / 74-1.

⁴³ HR. MKT. 18/18.

edilirken, çocuğun durumunun açıklığa kavuşmasına kadar İzmir'de tutulması gerektiği bildirilmektedir.

Mühtedî çocuğun yaşına yapılan bir diğer müdahale/tepki örneği ise, Varna'da yaşanmış olup, Varna Kâimmakamı'nın 19 C.evvel 1275/26 Aralık 1858 tarihli yazısında⁴⁴ bizlere aktarılmaktadır. Kozluca kazasından bir kıbtînin oğlu Varna'ya gelip Müslüman olmak istediğini söylemiş, usulü gereği Meclis'te sorgulanmış, despot, çocuğun 11 yaşında olduğunu, birkaç gün kendisine teslimini istemiş, buna benzer bir nizam olmadığı bildirilip, çocuğun da tahminen 13-14 yaşında olmasından ve mümeyyiz olup, İslâm'ının sahih olduğu memur-ı şer' tarafından da ifade edilince, İngiltere Konsolosu gelip çocuğun gayri resmî olarak despota verilmesini istemiş ise de ona da böyle nizam olmadığı beyan edilmiş ve bundan sonra nasıl hareket edilmesi gerektiği konusunda yardımcı olunması istenmiştir.

Yalnız bu konuyla ilgili diğerlerinden oldukça farklı bir örnek ise Girid Kandiye'de yaşanmıştır. Aslen Rumelili olup 15-16 yaşındaki genç Müslüman olup Mustafa ismini almıştır. Bu duruma anne-babasının hiçbir itirazı olmamış dahası oğullarının ergenlik çağında olması dolayısıyla haylazlık yolunu tutacağı endişesiyle uygun bir mektebe kabulünü istemişlerdir. Durumu maslahata uygun görülüp gereğinin yapılması için Dersaadet'e gönderildiği ifade edilmiştir.⁴⁵

Çocuk mühtedîlere yaşlarının küçüklüğüne gelen itirazların yanı sıra akrabaları tarafından da tepkiler gelebilmiştir. Çocuğa Gayrimüslim akrabaları tarafından yapılan müdahale ile ilgili bir olay Filibe'de yaşanmıştır. 12 C. evvel 1260/30 Mayıs 1844 tarihli Filibe Kâimmakâmına gönderilen kaimede, Tatarpazarı kazası Çanakçı köyünden Dobra Roza isimli kadının ihtidâ ettiği ve on, yedi ve üç yaşlarında üç kızının kendisinden zorla alınıp eski din mensupları tarafından alıkonulduğu anlaşılmaktadır. Durumun üslûb-ı hakîmane (dedikodu ve müdahalelere meydan vermeden, incelikle hareket etmek) ile çözümlenmesi ve çocukların bulunup annelerine teslim edilmesi gerektiği belirtilirken devamında, çocukların hayatta olup olmadıkları ve köyde bulunup bulunmadıklarının da yine üslûb-ı hakîmane ile araştırılmasına yardımcı olunması istenmektedir.

Çocuğa eski din mensupları tarafından yapılan itiraz ve müdahaleye örnek olabilecek diğer bir belge de; Canik Livâsı Mutasarrıfı'nın 5 Receb 1265/28 Mayıs 1849 tarihli yazısı olup⁴⁶ Canik Sancağı, Maden Kabı (Kâbi-Trabzon) köylerinden Fırıncıoğlu Oymağı köyünden Yor'un eşi olup, bir buçuk yıl önce Müslüman olan kadın ve iki çocuğundan bahsedilmektedir. 4 yaşındaki kız ve 3 yaşındaki oğlunun, önceki vali zamanında görülen davada kadına teslim edilmesine rağmen babaları Yor'un çocukları kaçırıp İngiltere Konsolosu'na verdiği ifade edilmektedir. Konsolosla görüşüldüğü ve

⁴⁴ A. MKT. UM. 338/76.

⁴⁵ A. MKT. MHM. 408 / 5 (23 Muharrem 1285/16 Mayıs 1868).

⁴⁶ HR. MKT. 26/8.

çocukların kendilerinde olduğunu fakat, kadının şimdiki eşi Osman'ın, onları akçe karşılığı verdiğini söylediği belirtilmektedir. Sorgulama sonrasında, Osman'ın söylenenlerin aslının olmadığını ifade ettiği ve çocukları geri aldığı, sefarethaneden aksi ifade edilmedikçe çocukların annelerinde kalacağını ifade ettiği beyan edilmektedir.

Buna benzer, müdahalelere örnek olabilecek birkaç belgeye de kısaca değinmek gerekirse, mesela; Gönen'de Müslüman olan bir kadın ve kendisine tabi olan küçük kızına Bandırma metropoliteninin itiraz edip, mühtedî kadının ahlaksız ve fahişe olduğunu ısrar edecek kadar ileri gittiği görülmektedir.⁴⁷ Tokat'ta ihtidâ eden Mustafa'nın çocuklarından ikisini eşinin alıp Ovakim adlı çorbacıya teslim ettiğinden bahsedilmektedir. Eşinin ölmesi üzerine Mustafa'nın çocuklarını istediği Ovakim'in, çocuklardan birini gördüğü ve diğerinden haberi olmadığını ifade ettiği aktarılmaktadır. Devamında Ovakim'in çocukları kaybettiğinin tespitinden sonra bulununcaya kadar hapsedilmesi gerektiğine karar verildiği ve durumun haline çalışıldığı görülmektedir.⁴⁸ Bir başka örnek Edirne'de Tatar karyesinden mühtedî Ali'nin beş çocuğundan iki kızını Hıristiyan annelerinde, üç erkek babalarının yanındadır. Ali'nin ölümü üzerine kadın kızları Yunan Konsoloshanesine bırakmıştır. Erkek çocukların, kız kardeşlerini talep için yaptıkları uzun mücadeleden sonra metropolitin müsaadesiyle kız kardeşler ağabeylerine teslim edilmiştir.⁴⁹

Bu ve buna benzer diğer belgelerde,⁵⁰ Gayrimüslim taraf ve temsilcilerinin çocukların Müslüman anne-babasına teslimine, her fırsatta itiraz ettikleri ve müdahalede buldukları görülmektedir.

Görüldüğü üzere çocukların ihtidâlarına hem anne-babaları, hem millet reisleri, hem de reâyadan ileri gelenler ve hatta uluslararası düzeyde konsoloslar itiraz etmişler, müdahalelerde bulunmuşlardır. Bu itirazlar yukarıda belirtildiği üzere dönemin nezaketinden dolayı oldukça sessiz bir şekilde bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Bu konuya mümkün olduğunca özen gösterilmesine rağmen dış müdahalelerin önünün alınamadığı görülmektedir.⁵¹

⁴⁷ A. MKT. 63/152 (7 Safer 1263/25 Ocak 1847).

⁴⁸ A. MKT. MVL. 45/81 (3 Safer 1267/4 Haziran 1851-21 C. evvel 1267/18 Eylül 1851); aynı konuyla ilgili A. MKT. MVL. 46/5 (4 Zilkade 1267/30 Eylül 1851).

⁴⁹ İrâde Hariciye 4028 (22 Safer 1268/17 Aralık 1851).

⁵⁰ HR. MKT. 57/41 (19 R.âhir 1269/30 Ocak 1853); MVL. 308/24 (4 Şaban 1272/10 Nisan 1856); A. MKT. UM. 2781/6 (3 Şaban 1273/1 Nisan 1857).

⁵¹ Konuyla ilgili diğer belgeler için bkz. A. MKT. 9/23 (28 Muharrem 1262/27 Ocak 1846); A. MKT. 59/24 (2 Muharrem 1263/21 Aralık 1846); A. MKT. 210/28 (10 Ramazan 1265/31 Temmuz 1849); A. MKT. 221/78 (15 Şevval 1265/4 Eylül 1849); HR. MKT. 30/68 (11 R.âhir 1266/24 Şubat 1850); A. MKT. MHM. 32/64 (3 Receb 1267/5 Mayıs 1851); A. MKT. UM. 62/68 (7 Şaban 1267/8 Haziran 1851); A. MKT. UM. 55/31 (8 C.âhir 1267/11 Nisan 1851); A. MKT. UM. 83/11 (13 Muharrem 1268/7 Kasım 1851); MVL. 131 (16 Muharrem 1270/19 Ekim 1853); A. MKT. UM. 308/9 (7 Receb 1271/ 122 Şubat 1858).

Tanzimat Döneminde Çocukların İhtida Prosedürü

Yukarıda da görüldüğü üzere ihtidâlarda çok farklı sebepler etkili olabilmıştır, birbirinin aynı olan ihtidâyâ rastlanmamıştır. Ancak bir devletin vatandaşı olmak belirli yükümlülükleri de beraberinde getirmiştir. Yani bazı şeyler belirli kurallar çerçevesinde yerine getirilmiştir. İhtidâlar da bunlardan birisidir. Özgür irade ile bir dinin, inanılan değerlerin değiştirilmesine müdahale değildir burada kastedilen. Belli sınırlar dahilinde hüküm süren bir devletin, vatandaşlarını daha huzurlu yaşatmak adına koyduğu kuralları uygulamasıdır.

İşte, Osmanlı Devleti’ni girmiş olduğu gerileme ve çöküş sürecinden kurtarma çabası olan⁵² Tanzimat dönemi gibi her yönüyle nazik bir dönem olarak belirtilen bir zaman diliminde de Osmanlı yönetimi, sebep ne olursa olsun, kim olursa olsun ihtidâların gerçekleşmesinde resmî prosedürün yerine getirilmesine önem vermiş ve bu konuya titizlik göstermiştir.

Tanzimat dönemine gelene kadar daha basit şekilde icra edildiğini tahmin ettiğimiz ihtidâ prosedürü, Tanzimat dönemine gelindiğinde, pek çok şey gibi değişmiştir. Osman Çetin; Tanzimat sonrasında ihtidâ ilâmlarının aldığı şekli maddeler halinde şöyle sıralamaktadır:

“- Mühtedîler Müslüman olduklarını veya böyle bir istekleri olduğunu bir dilekçe ile Meclis-i İdare-i Vilayete bildiriyorlardı.

- Vilayet İdare Meclisi’nde mühtedînin nizamî sorgusu yapılıyordu. Sorgulama sırasında;

- Mühtedînin kimliği tespit ediliyor, hür, âkil-bâliğ olup olmadığı araştırılıyor, tâbiyyeti (Osmanlı, Yunan tebâası gibi) belirleniyordu.

- İhtidâyâ dış etkilerin sebep olup olmadığına, başkalarının cebr, iğfâl ve terğibiinin bulunup bulunmadığına bakıyorlardı.

- Mühtedîye Kelime-i Şehâdet teklif ediliyordu.

- Bu sorgulama bizzat valinin huzurunda, onun başkanlığını yaptığı bir heyet tarafından gerçekleştirilmekteydi.

- Vilayet İdare Meclisi’nde sorgulaması tamamlanan mühtedî “istintak-ı nizamiyesi”nin yapıldığı, dilekçesine “derkenar” olarak kaydedildikten sonra Meclis-i Şer-i Şerife (şer’î mahkemeye) gönderiliyor ve aynı işlemler burada da tekrarlandıktan ve “bi’t-tav’ ve’r-rıza” eski dininden “teberrî” ve İslâmiyet’i kabul ettiği belirlendikten sonra yeniden Kelime-i Şehâdet teklif ediliyordu. Mühtedî “Kelimeteyn-i Şehâdeteyn’i tekellüm” edince kendisine isteği doğrultusunda İslâmi bir isim veriliyor ve bütün bu işlemler adlî geleneğe uygun olarak şahitlerin huzurunda cereyan ediyordu. Mahkemedeki işlemler bittikten sonra ise, **ihtidâ ilâmı** bütün teferruatı ve tarihi ile birlikte sicillere kaydedilmekte idi. Daha sonra da durum hem taraf-ı Âsafâneleri’ne bildiriliyor, hem de mühtedî-i mezbûrun

⁵² Z. Fahri Fındıkoğlu, *İçtimaiyat, Hukuk Sosyolojisi*, İstanbul, 1958, s. 22.

evrakı nüfus başkatibi yedine verilmek suretiyle ihtidâ hadisesinin nüfus kütüğüne işlenmesi sağlanıyordu.”⁵³

İhtidâlarda uygulanacak esaslarla ilgili merkezden eyaletlere tembihnâmeler ulaştırılmış, eyaletlerden de merkeze bu hususa özen gösterileceğine dair cevabî yazılar gönderilmiştir. Bu dönemde ihtidânın prosedürleri konusunda aceleci davranılmamış ve hatta bazen oldukça yavaş hareket edilmekte, çocuklarınsa ancak ergen olmalarından sonra ihtidâlarına izin verilmiştir.⁵⁴

Konunun, resmî olarak ifade edildiği belgelerde, Gayrimüslimlerin statüsüne yani **zimmî**, **müste'men** veya **mülteci** olup olmamasına göre farklılık arzettiği, zimmî değilse yani Osmanlı tâbiyyetinde değilse, kendi tâbiyyetini kaybettiği görülmüştür.⁵⁵ Pratikte bu zimmî statüsünün yanında mühtedînin erkek, kadın, çocuk olması da önem arz etmiştir. Uygulanması gereken resmî süreç, bu sosyal grupların hepsinde esasta aynı olmasına rağmen pratikte erkeğin sünnet edilmesi, zimmî eşinin ve çocuklarının durumu; kadının zimmî eşinden ayrılması, yeniden evlendirilmesi; çocukların mühtedî anne ve babaya tâbiyyetleri, kendilerinin bizzat ihtidâlarında yaşları gibi meseleleri öne çıkmıştır.

İhtidâ konusunda en çok üzerinde durulan konular; *zorla Müslüman yapılmaması, kendi isteğiyle Müslüman olduklarının kesin olarak ortaya konulduktan sonra Kelime-i Şehâdet getirmelerine yardımcı olunması gerektiği* olmuştur. Buna daha önceki dönemlerde de dikkat edildiği muhakkaktır, zira “dinde zorlama yoktur” ayeti ile bu konu İslâm’ın özünden de kaynaklanmaktadır. Fakat bu dönem batılılaşma, çağdaşlaşma çabalarının, Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı gibi fermanlarla formüle edildiği bir dönemdir. Bu fermanlar Müslüman ve Gayrimüslim ahalinin eşitliğini gündeme getirmekle birlikte, Gayrimüslim ahalinin mensubu olduğu millet reisleri hatta diğer devletlerin her konuda müdahalesini de beraberinde getirmiştir. Bunun yanı sıra bu konuda önemli bir diğer gelişme ihtidâların Meclis’te gerçekleşmesine ve hatta daha da ileri giderek; ihtidâ sorgulamalarının millet reisleri yanında, anne-baba ve akrabalarının da huzurunda yapılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Akabinde bu süreçte meydana gelen bir diğer gelişme ise, ihtidâ edecek kişiye iman telkin edilmeden önce metropolit, kocabaşı ve akrabasından birine 3 günlüğüne tesliminin istenmesi ve buna mümkün olduğunca riayet edilmeye çalışılmasıdır.

⁵³ Çetin, *Age*, s. 5-6; Esra Karadağ, *Age*, s. 38-41.

⁵⁴ Selim Deringil, “There Is No Compulsion in Religion: On Conversion and Apostasy in the Late Ottoman Empire: 1839-1856”, *Comparative Studies In Society and History*, Ş. 3, Temmuz 2000, New York, XLII, 560.

⁵⁵ G. Bozkurt bu konudan bahsederken 1869 yasası ile bu durumun değiştiğini ifade eder. bkz. Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Ankara, 1996, s. 134

Bu genel ilkelerin her kesime uygulanmasına dikkat edilmiştir. Ancak toplumun farklı kesimlerinde ince değişiklikler yapılabilmektedir.

İhtida süreçlerine bakıldığında, yukarıda da kısaca değinildiği üzere çocuklarla ilgili olarak genelde iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. *İlki Müslüman olan anne veya babaya tâbiyetleri, diğeri de bizzat kendi istek ve rızalarıyla Müslüman olmalarıdır.* Bu süreçler yukarıda aktarılmıştır.

Osmanlı'da çocukların ihtidâsında, resmî prosedüre uyulmasına ne kadar özen gösterilse de özellikle çocukların ihtidâlarının hemen tamamına müdahale edilmiştir. Örneklerden ilki; prosedüre uyulmasına rağmen çeşitli dedikoduların ortaya çıkıp, asılsız olduğunun ortaya konulduğu bir ihtidâ olayı olup Yanya'da yaşanmıştır. 25. R. evvel 1264/2 Mart 1848 tarihli Yanya Kadısı'nın ilâmında⁵⁶ Yanya eyaletinde Kurşoviçe köyünden iki çocuğun zorla veya özendirilerek Müslüman yapıldıkları söylentilerinin tahkik edilmesi gereğinin Yanya valisine bildirildiği ve konunun Yanya Eyaleti Meclisinde, azaların huzurunda okunan şartlara bağlı olarak meselenin aslının ortaya konduğu ifade edilmektedir. Buna göre çocuklardan Nikola, doğduğundan beri şunun bunun kapısında terbiye edilip, 1 yıl önce Delvine tarafından Süleyman Beyin hizmetine girmiştir. Âkil ve mümeyyiz-i bulûğa yakın olduğundan Yanya Metropolit ve iki kocabaşı önünde Mecliste sorgulanmış ve 14 yaşında olduğunu *kimse tarafından zorlama ve ikrah olmayıp tamamen İslâmın nezâfet ve güzelliğinden (revnak) dolayı Müslüman olduğunu beyan edip*, Mecliste akdedilen Meclis-i Şer'de batıl dinden çıkıp, Kelime-i Şehâdeti yine kendi isteğiyle söyledikten sonra, ismi de arzusuna uyularak Muharrem olmuştur. Diğer çocuk ise Yanya'da ikamet eden Rumeli Ordusu Piyade Alayının Miralay İbrahim Beyin hizmetinde ve 17 yaşında olup âkil bâliğ olarak, kendi isteğiyle Mecliste, diğeri gibi *bâtıl dinden ayrılıp Kelime-i Şehâdeti tekrar etmiş ve yine kendi isteğiyle ismi Mehmed Raşid konmuştur.* Belgede, durum bu şekilde ifade edilip, gereğinin yapılmasının istendiği belirtilmektedir. Konuyla ilgili Üsküp Valisi olup, o sıralar Yanya'da bulunan Hafız Paşaya gönderilen şukkada⁵⁷ konuyla ilgili yazıların malum olduğu, çocukların yaşlarının birisi 15 - diğeri 18 (burada birer yaş fazla yazılmış) olup, âkil-bâliğ olmaları ve kimse tarafından zorlanmayıp, kendi istekleriyle Müslüman olduklarının anlaşıldığı ve çocukların kendi hallerine bırakılmalarının gerektiği bildirilmiştir.

Komşu devletlerden Müslüman olmak için bu tarafa (Osmanlı'ya) geçen çocuklarla ilgili, resmî sürecin, nasıl işlediğinin görülmesi açısından, konuyla ilgili 4 R. evvel 1268/28 Aralık 1851 tarihli Lazistan Livâsı Mutasarrıfı yazısına⁵⁸ değinmek yerinde olacaktır. Lazistan sancağı Rusya'ya komşu olduğu için o taraftan bu tarafa bu taraftan o tarafa, çeşitli nedenlerle olduğu gibi din değiştirmek için de geçişler olmuştur, olmaktadır.

⁵⁶ A. MKT. 112/85 (25 R. evvel 1264), belgenin aslı için bkz. Ek.

⁵⁷ A. MKT. 104/88.

⁵⁸ HR. MKT. 42/7.

Bu sıralar Rusya'dan Gürcü taifesinden 13-14 yaşlarında üç dört çocuk Lazistan Livası hududundaki Çürüksu'ya gelmişler ve Müslüman olmak istediklerini söylemişler, asker kışlasında beklerken kendilerini geri götürmek için memur gelmiş, ona da Müslüman olmak için geldiklerini ve geri dönmeyeceklerini söylemişler durum kaza müdürü ve binbaşı tarafından haber verilmiştir. Böyle yabancı tebâadan Müslüman olmak isteyenlerin konsolos veya vekilleri önünde Osmanlı tebeasından birisine, metropolit, kocabaşlarının huzurunda sorgulanmaları gerektiğinden Rusya Batum Konsolosu çağrılmış fakat o gün Trabzon'dan dönememiştir. Bu gibilere nasıl muamele edileceği, bu çocuklar ve benzerleri hakkında ne yapılması gerektiği konusunda Dersaadet'ten yardımcı olunmasını istenmektedir. Cevaben, Lazistan Mutasarrıfı'na gönderilen yazıda; söz konusu tahriratın görüldüğü, bu gibi yabancı devlet tebaasından biri Müslüman olmak isterse Konsolos veya vekillerinin huzurunda sorgulanması usulünün bu çocuklara da uygulanması ve Rusya Konsolosu veya gönderecekleri bir adam huzurunda çocukların sorgulanarak, şayet kendi istek ve rızalarıyla din değiştirmek istedikleri ortaya konursa alıkonulmaları ve bundan böyle de aynı usulün uygulanmasına dikkat edilmesi gerektiği ifade edilmektedir.

Prosedürün dışına çıkıldığı, çocukların ihtidâlarında zaman zaman, meclisten önce farklı yerlere Müslüman olmak isteğiyle gittikleri durumlar olabilmektedir. Mesela Tırhala'da Yenişehir'e tabi Etilake köyünden Tapo'nun Yenişehir'deki karakolhaneye gitmesi gibi, Yenişehir Meclisi mazbatasında⁵⁹ karakolhaneye giden çocuğun, oradan Kapuya (valiliğe) götürüldüğü ve orada, Allah'ın hidâyetiyle Kelimeteyn-i Şehâdeteyni kendi istek ve rızasıyla ifade edip Müslüman olduğu ve oradan da huzur-ı şer'i şerife gönderilip, burada da durumunu tekrar ifade eden çocuğa, iman telkin edilip isminin kendi isteğiyle Mehmed olduğu ifade edilmektedir.

Mecliste değil, imam ve mektep hocalarına gelerek Müslüman olmak istediğini belirten bir başka çocukla ilgili durum Köstendil'in Radovişte kasabasında yaşanmıştır. 9 Safer 1263/5 Şubat 1847 tarihli Meclis mazbatasında⁶⁰ Radovişte kasabasından hizmetkâr ve 10 yaşlarındaki Dimitri'nin kasabadaki Ali Ağa Camii imamı ve mektep hocası Mustafa Efendi'ye gidip kendi isteğiyle "beni Müslüman et, ismimi de Celaleddin koy" şeklinde talepte bulunduğu imamın ise yeni usulü bilmediğinden iman telkin edip ismini değiştirdiği fakat, reâyanın durumu haber alıp, çocuğun İslâm'ının geçersiz olduğunu söyledikleri ifade edilmektedir. Devamında meselenin aslının imam ve hoca efendiler tarafından şu şekilde beyan edildiği belirtilmektedir. Mektepte çocukları talim ettirirken Dimitri'nin kendi isteğiyle içeri girip Müslüman olmak istemesi üzerine Mustafa Efendinin vebalden kurtulmak için çocuğa iman telkin ettiği, Meclise haber vermediği için imamın tekdir olunduğu, fakat çocuğun bundan 2 yıl önce

⁵⁹ A. AMD. 87/37 (12 R.âhir 1261/20 Nisan 1845).

⁶⁰ A. MKT. 66/78.

Müslüman olduğunu, reâyanın kaçırıp (Ustrumca'ya) elbiselerini değiştirdikleri belirtilmiş, çocuğun Müslüman olmakta istekli olduğunun anlaşılmasına rağmen Hıristiyan milletinin bu konuda ısrarları devam edeceği için, durumunun daha doğru bir şekilde tahkiki için Dersaadet'e gönderilmesinin istendiği ifade edilmektedir.

Çocukların ihtidâ süreçlerinde, dönemin nezaketine dikkat çekilerek, İslâmiyet'i kabul etmesinden önce, Osmanlı yetkilileri tarafından, zaman zaman sert uyarı, korkutma veya tehditvâri davranışlar sergilenebilmiş, çocukların isteklerinde emin olup olmadıklarının ortaya konmadan önce, bazen "pişman olursun iyi düşün" şeklinde uyarılar da bulunulabilmiştir.⁶¹ Bütün bunlara rağmen müdahalelerin önünün alınamadığı, sürekli ve her fırsatta devam ettiği dikkat çekmektedir.

Sonuç

Tanzimat döneminde çocukların ihtidâlarına genel olarak bakıldığında, iki yönlü olduğu ortaya çıkmıştır. İlki çocukların mühtedî anne veya babaya tâbiyetleri, diğeri de bizzat kendilerinin Müslüman olmalarıdır. Küçüklerin mühtedî anne veya babaya tâbiyetlerinde "hayru'l-ebeveyn" usulü gözetilmiş Müslüman olan daha hayırlı kabul edilmiştir. Bu durum anne veya baba açısından değişmemiştir. Fakat çok küçük yaştaki çocukların, mühtedî babalarına tâbiyetlerinde bakımları sorunu ortaya çıktığında yine İslâm Hukukundaki hidâne usulü gereği Gayrimüslim anneye verilebilmişler yalnız böyle durumlarda çocuklar Müslüman kabul edilmişlerdir. Çocukların bülûğ çağlarına kadar geçerli olan bu kabul, bülûğ çağlarını geçtikten sonra değişebilmiştir. Osmanlı yönetimi, bu şekilde İslâm'ı değil Gayrimüslim anne veya babasının dinini seçtiğini söyleyen çocuklara müdahale etmemiş edilmesine de izin vermemiştir.

Çocukların kendilerinin bizzat ihtidâlarında ise yaşları küçük olmasına rağmen, "Her çocuk İslâm fitratı üzerine doğar" ayet ve hadisi gereği, asıllarına döndükleri kabul edilmiş ve eksik eda ehliyetinin bir unsuru olarak imanları geçerli kabul edilmiştir. Yalnız bu konuda yaş meselesi iki taraf açısından da sorun edilmiştir. Gayrimüslimlerin çocukların yaşını bir iki yaş küçük, Müslüman tarafın ise büyük gösterme gayreti içinde oldukları dikkat çekmektedir. Yönetim her ne kadar böyle küçük yaştaki çocukların korkutularak veya özendirilerek Müslüman yapılmalarını yasaklayarak çeşitli vesilelerle uyarsa da, bunun aksi durumlar zaman zaman söz konusu olmuş ve gerekli kişiler cezalandırılmıştır.

Son olarak çocukların hem mühtedî anne-babaya tâbiyetlerinde hem de bizzat kendilerinin İslâm'ı seçmeleri durumlarında, Gayrimüslimler tarafından her fırsatta müdahalelerle karşılaşmıştır. Osmanlı yönetimi,

⁶¹ A. MKT. MHM. 32/64 (3 Receb 1267/5 Mayıs 1851) Bulgar çocuğunun ihtidâsı.

zamanın nezaketine de dikkat çekerek, bu müdahalelerin üslûb-ı hakîmâne ile çözümlenmelerine özen göstermiştir.

KAYNAKLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri:

A. AMD. 87/37; A. MKT, UM. 55/31; A. MKT. MVL. 37/93; A. MKT. 104/88; A. MKT. 112/85; A. MKT. 113/84; A. MKT. 172/98; A. MKT. 210/28; A. MKT. 221/78; A. MKT. 230/31; A. MKT. 59/24; A. MKT. 63/152; A. MKT. 66/78; A. MKT. 9/23; A. MKT. 91/39; A. MKT. MHM. 32/64; A. MKT. MHM. 408 / 5; A. MKT. MVL. 41/54; A. MKT. MVL. 45/81; A. MKT. MVL. 46/5; A. MKT. NZD. 34/43; A. MKT. NZD. 89/43; A. MKT. UM. 2781/6; A. MKT. UM. 308/9; A. MKT. UM. 338/76; A. MKT. UM. 62/68; A. MKT. UM. 83/11; HR. MKT. 18/18; HR. MKT. 26/8; HR. MKT. 30/1; HR. MKT. 30/68; HR. MKT. 39/17; HR. MKT. 42/7; HR. MKT. 57/41; İrâde Hariciye 4028; İrâde MVL. 11312; MVL. 131; MVL. 268/21; MVL. 308/24; MVL. 32/34; MVL. 32/50; MVL. 757; MVL. 80/51; MVL. 951.

Kitap, Tez ve Makaleler:

- ADIYEKE, A.Nükhet, “XVII. Yüzyıl Girit (Resmo) Şeriyeye Sicillerine Göre İhtidâ Hareketleri ve Girit’te Etnik Dönüşüm”, *XVI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 2006, c. II.
- ANTOV, Nikolay, *Aspects of Balkan Islâmisation in the Light of Petitions for Conversion; Kisve-bahâsı Arzuhalı*, (1670-1750), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2000.
- ASLAN, Halide, *Tanzimat Döneminde İhtidâ (1839-1876)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008.
- AYDIN, M. Akif, *İslâm Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul, 1985.
- BARDAKOĞLU, Ali, “Bülûğ”, *DİA*, III, 413-414.
- _____, “Ehliyet” *DİA*, XI, 533-539.
- _____, “Hidâne”, *DİA*, XVII, 467-471.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukuku İslâmiyye ve Istılâhâtı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul, 1970, II, 170-183.
- BOZKURT, Gülnihal, “İslâm Hukuku’nda Zimmilerin Hukukî Statüleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*(Prof. Dr.Kudret Ayınter Armağanı), Ankara, 1988, S.1-4, c. III.
- _____, *Alman-İngiliz Belgelerinin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Ankara, 1996.
- CANAN, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı*, Ahkâm Bölümü, Ankara, 1993, c. XVII.

- ÇEKER, Orhan, “İslâmda Çocuk Hakları”, *Türk Aile Ansiklopedisi*, Ankara, 1991, c.I.
- ÇETİN, Osman, *Sicillere Göre Bursa’da İhtidâ Hareketleri ve Sosyal Sonuçları(1472-1909)*, Ankara, 1999.
- ÇOLAK, Kamil, *XVI. Yüzyılda İstanbul’da İhtidâ Hareketleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2000.
- DAĞCI, Şamil, “Hidâne”, *Türk Aile Ansiklopedisi*, Ankara, 1991, c. I.
- DERİNGİL, Selim, “There Is No Compulsion in Religion: On Conversion and Apostasy in the Late Ottoman Empire: 1839-1856”, *Comparative Studies In Society and History*, S. 3, Temmuz 2000, New York, c. XLII.
- DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi’nin Fetvalarına Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı (Fetâvâ-yı Ebu’s-Suûd Efendi), İstanbul, 1998.
- EL-UŞRÛSENÎ Muhammed b. Mahmud, *Ahkamu’s-Sıgâr (İslâm Hukukunda Çocuklarla İlgili Hükümler)*, (Çev. İbrahim Canan), İstanbul, 1984.
- EREN, Selim, “İnanç ve Sosyo-Kültürel Çevre Etkileşimi”, C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XI/1, 2007, s. 129-152.
- ES-SEYYİD ÖMER b. İsmail el-Ömrî el-Çorumî, Minhâcu’s-Sukûk, TTK Yazma Nosu: Y-413, varak 53/a (sayfa 105-110).
- FINDIKOĞLU, Z. Fahri, *İçtimaiyat, Hukuk Sosyolojisi*, İstanbul, 1958.
- FRANTZ, Murphy Gladys, “Conversion in Early Islamic Egypt”, *The Economic Factor, Documents del’Islam médiévale: Nouvelles Perspectives de recherche*, (Ed. Râghib, Y.), Cairo, 1991.
- HÖKELEKLİ, Hayati, *Din Psikolojisi*, Samsun, 1993.
- KARADAĞ, Esra, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında (1800-1850) Anadolu’da İhtidâ Hareketleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2005.
- KARAMAN, Hayreddin, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku*, İstanbul, 1985.
- KEDAR, Benjamin Z., “Muslim Conversion in Canon Law”, *Proceedings of the Sixth International Conference of Medieval Canon Law*, Berkeley, 1980, (Ed. S. Kuttner&K.), Pennington, Vatican City, 1985.
- KÖSE, Ali, “İhtidâ”, *DİA*, XXI, 554-558.
- _____, *Neden İslâmı Seçiyorlar*, İstanbul, 1997.
- LOWRY, Heat, *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi (1461-1583)*, Çev. Demet ve Heat Lowry, İstanbul, 1998.
- ÖMER Ferruh, *İslâm Aile Hukuku*, Çev. Yusuf Ziya Kavakçı, İstanbul, 1969.
- PAKALIN, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1971, I-III.
- PAZARLI, Osman, *Din Psikolojisi*, İstanbul, 1982.
- SAVA PAŞA, *İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd*, (Çev. Baha Arıkan), İstanbul, 1995. ABDULVAHHÂP Hallâf, *İslâm Hukuk Felsefesi*, (Çev. Hüseyin Atay), Ankara, 1985.
- SERTOĞLU, Mithat, *Osmanlı Tarih Lugatı*, İstanbul, 1986.

ŞEMSETTİN Sami, *Kâmus-i Türkî*, Dersaadet, 1317.

TOP, Nuriye, *İhtidâ Hadiselerinde Tasavvuf Kültürünün Rolü (Fransa Örneği)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2007.

